گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

ISSN: 2520- 4106

Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن:
پەسەندکردن:

تەکنیکێن پرسکرنێ و لۆژیکا بەرسڤێدانا وێ د ئەدەبێ کوردیدا
پرسکرنەکا خانی و بەرسڤێدانا "حاجی قادری کۆیی" وەک نموونە

د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
پرۆفیسۆرێ هاریکار
ڕاوێژکاری پەروەردەیی خانەنشین.
ئیمێل ahqarani55@gmail.con

پوختە

ئاخڤتن بنەمایەکا سەرەکییە د ئاڤاکرنا کەسایەتییا مرۆڤی و ڕێکخستنا پێوەندیێن وی دگەل ئەوێن دیکە دا. زەحمەتترین تەکنیکێن ئاخڤتنێ ژی، چێکرن و دەربڕینا پرسانە، چونکە ئاستێ زانستیێ پرسکەری و پێگیرییا وی ب بهایێن بلند ڤە و شارەزایا وی د شێوازێ دەربڕینێدا د ئەڤێ تەکنیکێدا دیار دبن. ئەگەر یەکەم پێنگاڤا پرسکرنێ ژی، ژ تەکنیکێن درستکرنا وێ دەستپێ بکەت، ئەڤە مەبەستا وێ بۆ ئارمانجەکێ هەول ددەت. ئەو هەولدان ژی، جارەکا دیکە ل جەم کەسێ بەرانبەردا دبیتە سەرەتایا قۆناغەکا نوی، کو ژ لۆژیکا ڤەدیتنا بەرسڤێدانا وێ دەستپێ دکەت و خوە نێزیکی ئارمانجا پرسکرنێ دکەت. بدەستڤەئینانا ئارمانجێ ژی دبیتە چەڤێ هەڤکێشەیەکا هەڤسەنگ د ناڤبەرا هەر پرسکرنەکێ و بەرسڤێدانا وێ دا. ل ڤێرە دووڕیانەکا چاڤەڕێنەکری دهێتە پێش، کو هەبوون و پاراستنا ئەوێ هەڤسەنگیێ ل سەر تەکنیکێن درستکرنا پرسکرنێ و لۆژیکا بەرسڤێدانا وێ ڕاوەستیت. ئەڤ جۆرێ هەڤکێشەیێ د ئەدەبێ بایە بلنددا دهێتە دیتن. ئەڤ نموونەیە د ئەدەبێ کوردیدا هەنە، لێ ب شێوەیەکێ زانستی نەهاتینە دەستنیشانکرن، کو تەکنیکێن درستبوونا وان بهێنە شرۆڤەکرن و وزەیا فەلسەفەیا وان ژی بهێتە ڤەدیتن. ژبۆ سەلماندنا ئەڤێ ڕاستیێ ژی، پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانی و بەرسڤێدانەکا حاجی قادرێ کۆیی هاتینە دەستنیشانکرن و کار ل سەر ئەوێ هەڤکێشەیێ هاتیە کرن، ئەوا هەردوو ئالیێن وێ هەڤسەنگ دکەت.

پەیڤێن کلیلی: پرسیار، پرسکرن، بەرسڤ، بەرسڤێدان، ئایین و دەولەت

پێشەکی

پرسکرن وەک تەکنیکەکا بنیاتا هەلبەستێ د بەرهەمێن شاعرێن کلاسیکێن کورد دا بکارهاتیە، لێ ناساندنا تێرما وێ یان شرۆڤەکرنا تێگەها وێ یان ژێ ڤاڤێرکرنا جۆرێن وێ ب شێوەیەکێ ڤەبڕ د فەرهەنگێن تێرمێن ئەدەبیێن کوردیدا ناهێنە دیتن. ئەڤە ژێ ئاریشەیەکە و پێدڤی ب چارەسەرکرنێ هەیە. د ئەوێ چارەسەرکرنێ دا دێ هەول هێتەدان کو ئەنجاما ئەڤان هەردوو گریمانەیان بهێتە ڤەدیتن:

–ئایا جیاوازی د ناڤبەرا پرسیار و پرسکرنێدا هەیە و تایبەتمەندیێن وان چنە؟

–چەوا پرسکرن د ئەدەبێ دێرینێ کوردیدا هاتیە دەربڕین و چەوا هاتیە بەرسڤڤەدان؟

گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د جوداکرنا تێگەهێن پرسیار و پرسکرنێدایە، کو چەوا وەک دوو تێرمێن سەربخوە ل دویڤ ڕۆلێ وان د بنیاتا دەقێن ئەدەبیدا هاتینە بکارئینان. ئەو ڕێکارێن تایبەتمەندیێن وان پێ هاتینە ڕۆنڤەکرن و جۆرێن وان ژێ هاتینە پۆلینکرن. د ئەوێ پۆلینکرنێدا جەخت ل سەر تەکنیکێن پرسکرنێ هاتیە کرن و پاشی پێگەهێ وێ ژ ئالیێ ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ڤە هاتیە شرۆڤەکرن. ئەو شرۆڤەکرن ژێ د سنۆرێ پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانیدا هاتیە دەستنیشانکرن و بەرسڤڤەدانا وێ ژ ئالیێ حاجی قادرێ کۆیی ڤە هاتیە ڕۆهنڤەکرن. بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژێ ڕێبازا وەسفی شیکاری هاتیە پێڕەوکرن.

ناڤەڕۆکا ڤەکۆلینێ، ژ بلی پێشەکی و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران، ژ دوو پشکان پێکهاتیە: پشکا یەکێ ژبۆ ئالیێ تیۆری هاتیە تەرخانکرن و دوو تەوەران ب خوە ڤە دگریت. د تەوەرێ یەکێ دا تێرما پرسکرنا ئازاد هاتیە پێناسەکرن و تێگەها وێ هاتیە ڕاڤەکرن و پێگەهێ وێ ژێ د پێوەندیێن دگەل جۆرێن دیکەیێن پرسیار و پرسکرناندا هاتیە دەستنیشانکرن. تەوەرێ دوویێ ژێ ل بارەێ تەکنیکێن پرسکرنێ یە و سەرەدەرییا وێ دگەل لۆژیکا بەرسڤڤەدانێ هاتیە سەرڕاستکرن.

د پشکا دوویێدا، پێنگاڤێن درستبوونا تەکنیکێن پرسکرنێ ل سەر بۆچوونەکا ئەحمەدێ خانی هاتینە پراکتیزەکرن و نموونەیەک ژ پرسەکا فەلسەفییا زیندی د بەرهەمێن ویدا هاتیە دەستنیشانکرن و بەرسڤڤەدانیا وێ ژێ ل دویڤ هندەک بەلگەیێن پەسەندکری د بەرهەمێن حاجی قادرێ کۆییدا هاتییە ڕۆنڤەکرن.

پشکا یەکێ: چارچویڤێ تیۆریێ ڤەکۆلینێ

تەوەرێ یەکێ: ناساندن و تایبەتمەندیێن پرسکرنێ و بەرسڤڤەدانێ

پرس و بەرسڤدان ژ ئالیێ زمانەڤانیێ و زاراڤەسازیێ ڤە دوو فۆرمێن جودانە لێ هەڤبەندییەکا ئورگانیکی د ناڤبەرا واندا هەیە و وەک دوو ئالیێن هەڤکێشەیەکێ دیار دبن. واتایا پرسکرنێ تەڤاڤ نابیت ئەگەر بەرانبەری وێ بەرسڤڤەدانەک نەبیت. هەبوونا بەرسڤڤەدانێ ژێ پشتی ئەرکێ پرسکرنێ دەستپێ دکەت، لەوما ب فەر دهێتە زانین کو زاراڤەیێن هەردوویان ب جودا بهێنە ناساندن و پاشی تایبەتمەندیێن وان بهێنە هەڤبەرکرن.

١-١-١. زاراڤەیا پرسکرنێ: د فەرهەنگێن زاراڤەیێن ئەدەبێ کوردیدا (پرس، پرسیار) بۆ هەمان واتا بەرانبەر (سؤال – question) دانینە و "پرسیاری کەلامی'' ژێ بەرانبەر (السؤال الكلامي – Rhetorical question) دانایە (لیژنە ٢٠٠٦: ٢٦). ژ ئەوان هەر سێ زاراڤەیان تنێ زاراڤەیا داویێ هاتییە شرۆڤەکرن، کو "هونەرێکە لە هونەرەکانی زانستی کەلام، بریتییە لەو پرسیارەی لەکاتی لێدوان

و یاخود نووسیندا بە مەبەستی ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەران و بە تایبەت بیسەران ئاڕاستە ئەکرێ تاکوو لەم ڕێگەیەوە لێدوان یاخود نووسینەکە زۆرتر لە سەر جەماوەری خوێنەر و بیسەر کاریگەری دابنێ" (سەجادی ٢٠٠٤: ١٠١)، لێ بۆچوونا خوە ل سەر چو دەقێن ئەدەبێ کوردی پراکتیزە نەکرییە، یان بۆ سەلماندنا بۆچوونا خوە چو نموونە نەئینایە. هەر چەندە ئەڤە بۆچوونەکا باوە و د ژێدەرێن ئینگلیزی ژی دا دووبـارە دبیتەڤە کو "پرسیارا ڕۆنبێژی ئانکو ڕەوانبێژی مەبەست ژێ تنێ باندۆرا خوە ل سەر کەسێن دیکە هەبیت، نەک ژبۆ بدەستڤە ئینانا بەرسڤەکێ دهێتە ئاراستەکرن" (البعلبکي ١٩٩٩: ٧٨٧). د ژێدەرێن عەرەبی ژی دا، هەر ب پرسکرنا ڕەوانبێژی بناڤکرییە و ژبۆ هەمان مەبەست بکار دهێت. "پرسیارا ڕەوانبێژی ئەو پرسیارەیە کو ل کەسەکی دهێتە کرن و پێدڤی ب بەرسڤێ نییە، چونکە ڕاستییەکێ دپەژرینیت. دەما تۆرەڤان د کارێ خوە یێ ئەدەبیدا بکار دهینیت، مەبەستا وی ئەوە کو بزاڤ و قایلبوونەکێ د دەروونا خوەندەڤانی یان ژی بینەریدا بوروژینیت" (التونجی ١٩٩٩: ٥٣٢). هەروەسا هەموو جۆرێن پرسیارێ: پرسیارا نکولی، پرسیارا هەلهێنانی، پرسیارا درامایی د فەرهەنگێن زاراڤەیێن ئەدەبێ کوردی و تەنانەت د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی دا ناهێنە دیتن. پرس و پرسیار و پسیار وەک سێ پەیڤێن هەڤواتا د هندەک فەرهەنگێن کوردی – کوردیدا دهێنە دیتن و بۆ هەمان مەبەست هاتینە ناساندن (موکری ٢٥٧٣: ١٩٦). هندەکێن دیکە دوو ژ ئەوان پەیڤان پتر ڕێکخستینە و پەیڤا سـەرەخۆشـی ژێ بۆ زێدەکرییە و بۆ هەمان مەبەست شرۆڤەکرینە کو "پرس (ن. خ. مێ) پسیار. سـەرەخۆشـی: پرسـا تـە چییـە؟" (بـۆتـی ٢٠٠٦: ٥٢٨)، ڕامان ژ ئەوان هێماێن کورتکری ژی ئەوە،

کو پرس ناڤە سادەیە مێیە. ب شێوەیەکێ گشتی فەرهەنگێن زمانێ کوردی د نێڤ ئەڤێ بازنەییدا دزڤڕن. د فەرهەنگێن کوردی کوردی : ئینگلیزیدا ئەو هەر سێ پەیڤ بەرانبەر "Question" دانینە، لێ پرسپێکردن بەرانبەر "Consunlting" هاتیە (ناڤخۆش ٢٠٠٦: ٣٧). د فەرهەنگێن کـوردی: عـەرەبی ژی دا "پرسپێکردن: استـشـارة" هاتیە (موکری، ٢٥٧٣ک: ١٣٥)، کو ب واتایا شێورمەندیێ دهێت و وەک پەیڤەکا دارێشتی هەمان مەبەستێ دگەهینیت. ئەڤە ژی ئەوێ ڕامانێ ددەت، کو مۆرفیما "پرس" وەک لیکسیکەکا فەرهەنگییا سادە پشکەکە ژ مۆرفیما دارشتنا "پرسپێکرن" و دگەل چەندین مۆرفیمێن دیکەیێن بەنددا د دارشتنا پەیڤێن نویدا بەشدار دبیت، وەک: پرس + ە = پرسە، پرس + یار = پرسیار، پرس + ژ + ی +کر + ن = پرسژێکرن، بەر + پرس = بەرپرس و... هتد. د هەڤبەرکرنا ئەڤان پەیڤێن سلالدا دیار دبیت کو پەیڤا پرس د ڕۆنان و واتا یا خوە دا جودایە ژ هەموو پەیڤێن دیکە و د نێڤ ڤەکۆلینێن زانستیدا بکار دهێت و پەیڤێن دیکە نابنە جێگرەڤەیێن وێ، بۆ نموونە "پرسا مافێن مرۆڤی" گوزارشتێ ژ بابەتەکێ بەرفرەهـ دکەت کو لەوانەیە چەندین پرسیار و پرسژێکرن و پرسپێکرن و بەرپرسی هەموو پێکڤە لایەنەکێ بچووکێ ئەوێ بابەتی بن. د زمانێن دیکە ژی دا پرسیار و پرس وەک دوو زاراڤە جێگیر بووینە و هەریەکێ تێگەها خوە یا تایبەت هەیە، بۆ نموونە د زمانێ عەرەبیدا "سـؤل" و "تساؤل" و د زمانێ ئینگلیزی ژی دا؛ "Interrogation" و "Question" دوو زاراڤەیێن جودانە. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژی دا هەست ب تێگەهێن هەردوویان دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د تویژینەڤەیێن زانستیدا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاڤێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی

دا ئەو تێکهەلی درستبوویە. ل دویڤ لێکدانەڤەیا سلالدا، جیاوازی د ناڤبەرا "پرس'' و "پرسیار''ێ دا نەهاتیە کرن و جۆرێن وان ژی نەهاتینە پۆلینکرن، بۆ نموونە هەموو جۆرێن پرسێ: پرسا ڕێکخستی، پرسا سنۆردار، پرسا ئاڕاستەکری، پرسا ئازاد د نێڤ فەرهەنگێن زمانێ کوردیدا جەخت ل سەر نەهاتیە کرن. د هەردوو حالەتاندا پرس زاراڤەیەکە و تێگەهەکا خوە یا تایبەت هەیە دەما د ئاستا سینتاکسیدا واتا خوە یا تەڤاف د "پرسکرن"ێدا ددەت.

١-١-٢. زاراڤێا بەرسڤەدانێ: ئەو تێکالزبوونا د دەستنیشانکرنا زاراڤەیێن پرسکرن و پرسیارێدا هەبوویە، ب هەمان شێوە یان ژی هندەک جاران ئالۆزتر د زاراڤەیێن بەرسڤ و بەرسڤەدانێ ژی دا دووبارە دبیتەڤە، چونکە "هەر زاراڤەیەکێ رامانا خوە یا سیاقی و ئیتیمۆلۆجی هەیە و ڤەکۆلەری ناچار دکەت کو هویربینیێ د واتایا وێ دا بکەت داکو پرسا وێ یا تێکالزی و بنیاتی تیۆرییا تێگەها وێ شرۆڤە بکەت'' (بن جيلاني ٢.١٦: ١٢٧). ل دویڤ پەسەندکرنا ئەڤێ بۆچوونێ، د هندەک فەرهەنگێن کوردیدا تێکالزییا واتایا ئەوان هەردوو زاراڤەیان ب ئەڤێ شێوەیی جودا کرییە: "بەرسیڤ = جواب و بەرسیڤدان = إجابة'' (موکری، ٢٥٧٣ک: ٧٥). ئەو جوداوازییا د ناڤبەرا ئەوان هەردوو پەیڤاندا د زمانێن کوردی و عەرەبیدا هەیە، د زمانێ ئینگلیزی ژی دا دهێتە دیتن، وەک: "Answer'' و "Response'' (البعلبكي ١٩٩٩: ٧٨١). ژبلی جیاوازییا واتایی یا د ناڤبەرا بەرسڤ و بەرسڤەدانێدا هەیی، جودابوونەک د ئەرکێ وێ یێ زمانەڤانیێ ژی دا هەیە. بەرسڤ: پێدانا ئەوێ زانیاریێ یە یا پرسیارکەری داخوازکری، لێ بەرسڤەدان بەشەکە ژ ئەوان زانیاریێن پرسەکێ کرین و هەردوو لایەن هەول ددەن پترین زانیارییان ل سەر ئەوی بابەتی بدەستخوەڤە بهینن.

د ئەنجاما ئەڤێ هەڤبەرکرنا زمانەڤانی، فەرهەنگیدا دیار دبیت کو ل دویڤ واتایا هەردوو پەیڤێن "پرسیار'' و "بەرسڤ''ێ دا، هەر کەسەک و د هەر ئاستەکیدا بیت دکاریت ب ئاسانی بکار بینیت، لێ "پرسکرن'' و "بەرسڤەدان'' و پێگەهێ ئەرککارییا وان ل سەر ئاستێ سینتاکسیدا ئەوێ ڕاستیێ نیشان ددەت، کو سەرەدەری دگەل ئەوان هەردوو زاراڤەیاندا بۆ مە کارەکێ ئاسان نییە و پرۆسەیەکا فرە ڕەهەندە، ب تایبەتی کو "ئەم چەند تشتەکین و مە بەرانبەر تشتێن دیکە بەرسڤەدان هەیە'' :Richards 1965) 29). ل دویڤ بنەماییێن ئەڤێ تیۆرێ، ئەم ب ڕێیا هندەک تشتێن دەستنیشانکرییێن بژاردە ڕا و هندەک پەیڤ و واتاییێن وان دگەهینە جیهانەکا ڕووت و نەهەستپێکری، کو واتایا پەیڤان تێدا ل دویڤ کارلێککرنەکا جیڤەگردا دیار دبیت. ئەو جیڤەگرتن ژی بیاڤەکێ ڕێخوەشکەرە کو بەرسڤەدانەکێ بۆ ئەوێ واتایێ چێ بکەت. هەر بەرسڤەدانەک ژی وەک تەکنیکەکا هزری د دانوستاندنێن ئاست بلندا بکار دهێت، هەر وەسا د بابەتێن ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ژی دا ب مشەیی دهێتە دیتن. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو بەرسڤەدان دەرئەنجامێ پرسەکێ یە کو کەسەکێ بیرتیژ کری، لێ وشەیەک یان هەڤۆکەک تێرا ڕۆنڤەکرنا وێ ناکەت، لەوما پێویستی ب ڕۆنڤەکرنەکا پتر هەیە و لەوانەیە چەندین کەس تێدا بەشدار ببن. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژی دا هەست ب تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤەدانێ دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د توێژینەڤەیێن ئەدەبی دا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاڤێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی دا ئەو تێکهەلی درستبوویە.

١-١-٣. تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤەدانێ ل

دویڤ پێناسەکرنا زاراڤێین (پرسیار، پرسکرن)ێ و (بەرسڤ و بەرسڤڤەدان)ێ وەسا خویا دبیت، کو تێگەهێن وان وەک فۆرم جیاوازن و د هەڤبەندیێن خوە ژی دا ئەرکێن وان دجودانە، ژ ئالیێ پێکهاتەیێ ڤە وەکهەڤ نینە، هەریەکی ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە. ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ جۆرە پرسکرنە و داخوازا وەرگرتنا زانیاران "بۆ دوو کۆمەلەیان دابەش دبن: کۆمەلەیا یەکێ، پرسێن شرۆڤەکرینە، کو ئـەوا بۆ هاتییە ئاراستەکرن لێ تێگەهشتیە. کۆمەلا دوویێ ژی پرسێن هەلسەنگاندنێنە، کو دەمێ دهێنە ئاراستەکرن پێدڤی ب بریار وەرگرتنێنە، ژ بۆ کو یێ بەرامبەر پێ قایل ببیت یان ڕەت بکەتەڤە'' (فیشر ٢٠٠٩: ٨٩-٩٥) ئەو جوداوازی ژی ب ڕۆهنی خەسلەتێن هەردوو جۆران دەستنیشان دکەت. ئەوا هەڤبەندی ب ئەڤێ ڤەکۆلینەڤەیێ هەیە ئالیێ دوویێ یە، کو د ڕامانا خوە یا کویر دا زاراڤێن "پرسکرن و بەرسڤڤەدان''ێ ڤەدگریت.

ل بـــارەی زاراڤـــەیـــا (پـرسـکـرن - تـساؤل – Interrogation) کو ب ڕامانا "هونەرێ سۆراغکرنێ و بدەستڤەهینانا کۆزانیاریێ دهێت و پتریا جاران جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا ڕاستەوخوە و پرسکرنا لێکزڤڕاندی هەیە، هەروەسا ئەو جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا گشتی و پرسکرنا تایبەتی و تەڤایا پرسکرنێن ل بـارەی دۆزەکـێ یـان گریمانەیەکێ ئەوێن ژێپرسینەکێ درست دکـەن دهێتە کـرن'' (خلیل ١٩٨٩: ١٥٩). ئەڤ بۆچوونە مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت کو پرسکرن زاراڤەیەکا تەوەربەندە و کاریگەرییەکا هەڤبەش د ناڤبەرا جۆرێن وێدا هەیە، لێ ئەرکێ هەر یەکی ژ ئەوان جودایە، بۆ نموونە مەبەست ژ پرسکرنا کەلامی ئەوە کو "کاریگەرییەکا دەروونی ل کەسێ بەرانبەر بکەت، یان ژی نیشانەکا سەرسوڕمانێ بۆ درست بکە'' (Cuddn 1997: 572)، لێ پرسکرنا ئازاد ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونا پەسەندکری دیار دبیت کو د بازنەیەکێ مەعریفیێ بەرفرەهـ دا بکار دهێت و ل سەر هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیی و زانستی و ئەدەبیدا ئەرکێ لێگەڕیان زانیارییان دبینیت. هەموو جۆرێن پرسکرنێ ژی ل سەر خالا ڤەدیتنا ڕاستیێ یەکدوو دگرنەڤە، چونکە "ڕاستی یا بەربەلاڤە و پتر ژ ئاستەکێ یا بژیایە و پێتڤی ب شیانێن پتر ژ کەسەکی، کۆمەلەیەکێ، جۆرەکی هەیە، داکو سیمایێن دەستنیشانکریێن چالاکیێن وێ یێن سەلماندی بدەت'' (محمود ٢٠٠٢: ١٨٥). ب ئەڤێ شێوەیی چالاکیێن هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیی و زانستی و ئەدەبی ل دویڤ ڤەدیتنا ڕاستیێ دگەڕن:

- ل سەر ئاستی فەلسەفەیی "پرسکرن ل سەر سێ بنگەهان دهێتە دانین: ١. د بیاڤێ دانوستاندێ دا بهێتە هەلهینان و دەبیت بەهانەیێ ژێ ڕا بهێنیت. ٢. پرس بهێتە ئامادەکرن و هەموو تشت ل دویڤ بیاڤێ دانوستاندنێ بهێنە ڕێکخستن. ٣. ئەوا مایی کو دێ چەوا ب کەسەکێ دیکە ڕا ئاخێڤی" (أرسطو ١٩٨٥: ٧٢٦). ئەڤە ژی پرۆسەیەکا ئالۆزە و ئارمانجێن وێ ژی ب ساناهی ناهێنە سەلماندن، لەوما "د گریمانەیا چەرخەکێ تەڤاڤ ڕێکوپێک و بەردەوامدا بزڤڕیت، دکەفتە بەر پرسەکا مۆکر، ژبەر کو هەڤتەرییبا د ناڤبەرا جۆرێن هونەراندا ب ساناهی ناهێتە پەژراندن و هەڤتەرییا د ناڤبەرا فەلسەفەیی و شعریدا پتر جهێ گومانێیە" (Wellek1985: 125). ڕەهـ و ڕیشالێن ئەڤێ کێشەیێ دزڤرنەڤە بۆ ئەوێ بۆچوونێ کو هونەر ب گشتی و ب تایبەتی شعر بەرهەمەکێ خودییە، لێ ئەڤە ژی ژ دوو ئالییان ڤە کێشەیەکا بەرنامەڕێژیی درست دکەت و ل داویێ هەر ژ قەوارەیا "خـود'' ێ دەردچیت و مژویلی پرسێن بابەتی دبیت، ئەوێن دانوستاندنەکا مەعریفی

د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستێن مرۆڤایەتیدا چێ دکەت، ژبەرکو هەر دیاردەیەکا جڤاکی لایەنەکێ ژینا مرۆڤی وەردگریت و "مرۆڤایەتی ب رێیا هۆشیاریێ ڤە دهێتە دەستنیشانکرن و ژ پێخەمەت مەبەستا بهایەکی بۆ دیارکرنا رامانەکێ دچیت'' (بن جيلالي ٢.١٦: ١٤٥). ب ئەڤێ شێوەیی هەر دیاردەیەکا فەلسەفی گومانەکێ چێ دکەت و هەر گومانەک ژی پرسەکێ دئازرینیت کو پێدڤی ب بەرسڤڤەدانەکێ هەیە.

- ل سەر ئاستێ زانستێ ژی، کەلەکەبوونەکا مەعریفیيا مەزن د مێژوویا مرۆڤایەتیێدا چێبوویە و یا بوویە سیستمکێ هزریێ سەرانسەری. د پێرەوکرنا ئەوی سیستمیدا، بەردەوام رێچکەیێن هەڤپەیڤین و تێگەهشتن و شرۆڤەکرنێ سەروژنوی سەر هەلددەن. هەر یەک ژ ئەوان رێچکەیان، تلۆڤەیەکێ پرس و پرسیاران د گەل خوە دا دهینیت و ژبۆ چارەسەکرنا کێشەیەکێ د کار و کریارێن بسپۆرێن بیاڤێن جودا جودا دا دهێنە دەربرین. شێوازێ هەر پرسکرنەکا ژ ناڤەرۆکەکا زانستی دەرهاتبیت و پێناسەیا وێ ژ نازناڤێ "پرسکرن''ێ و پاشگرا ئیزم (ism)ێ پێک هاتبیت کو دبیتە پرسکرنیزم و ب واتا زانستا پرسکرنێ دهێت. ل دویڤ ئەوێ رێچکەیێ، پرسکرنیزم دبیتە "کۆد''ەک و نهێنییا چارەسەرکرنا ئاریشەیێن مەزن ڤێ یە. ب رامانەکا دیکە، دکارین بێژین کو، ژیان ب خوە جیهانەکا بەرینە و کلیلا ڤەکرنا دەرگەهێن وێ ڤەخوەندنا ئەوان کودانە یێن پرسکرنیزم ڤەدکەتەڤە. ئەو کود ژی ب زمانێ ماتماتیکێ ڤە دهێنە لێکدانەڤە. ئەڤێ هەڤکێشەیا ئالۆز، هەڤسەنگێن خوە هەنە. د تێگەهشتنەکا سەرەتاییدا، رێ تێدچیت ئەوێ هەڤکێشەیێ ب شێوەیەکی لێک بدەینەڤە کو بۆ هەر کێشەیەکا پرسدار و د هەر بیاڤەکێ ژیانێ دا بکێر بهێت:

کێشە = پرسکرن × ئیزم

کێشە = س × ئیزم

س = کێشە ÷ ئیزم

س = بەرسڤڤەدان

بەرسڤڤەدان ئانکو چارەسەرییا ئەوێ کێیشەیێ د ئالیێ ڤەشارتیێ ئەوێ هەڤکێشەییدا دهێتە ڤەدیتن. هەر هەڤکێشەیەکا پێوەندیی ب سروشتی یان جڤاکێ ڤە هەبیت ل دویڤ رێبازەکا زانستی دهێتە لێکدانەڤە و ئەنجامێن وێ ژی بەرسڤڤەدانێن ئەوان پرسکرنانە یێن ل دەستپێکا ئەوێ کێشەیێ هاتینە ئازراندن.

- ل سەر ئاستێ ئەدەبی ژی، کو خود ناڤەندا سەرەکییە د ئاڤاهیێ دەقا شعرێ دا، لەوما "پرسکرن بالگەها هۆشیارییا مرۆڤییە و نیشانا وی یا جوداکەرە. رێبەرا وی یا یەکانەیە کو بەرهەڤبوونا وی یا کارا د گەردوونێدا پەسەند دکەت" (محمود ٢٠٠٢: ١٨٣). ئەڤ هونەرە ژی داهێنانەکە سۆزا شاعری بۆ خوە رادکێشیت و ل دویڤ ئەندێشەیا وی دهێتە هەلسەنگاندن و ب شێوازەکێ پری ئالاڤێن رەوانبێژیێ دهێتە دەربرین. دەما شاعر د ئاستەکێ بلندێ مەعریفیدا بیت، دکاریت ب ئەوان ئالاڤان هزرێن فەلسەفی و بۆچوونێن زانستی تێکهەلی ناڤەرۆکا دەقا خوە بکەت. ئەڤە ژی رێچکەیەکا بەربەلاڤبوو د ڤەهاندنا شعرا دێرینا کوردیدا.

د لێکدانەڤەیا ئەڤان هەر سێ جیاوازیێن د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستی و ئەدەبیدا هەین، هندەک ئەنجام بدەستڤە دهێن کو دکارین تێگەهێن ئەوان ئالاڤان و ب تایبەتی هەردوو زاراڤەیێن "پرسکرن" و "پرسیارێ" شرۆڤە بکەین و پاشی هەڤبەندییا پرسکرنێ ب "بەرسڤڤەدان"ێ و پرسیارێ ب "بەرسڤ"ێ ڤە لێک بدەینەڤە. ئەڤە ژی دوو هەڤکێشەنە و راستەخوە پێوەندیی ب ئەڤێ ڤەکۆلینێ

ڤە هەیە. ل دویڤ هەڤبەرکرنا هەر دوو هەڤکێشەیان ژی، دکارین هەلنجاندنا ئەوان بۆچوونان د ئەڤان چەند خالاندا کورت بکەینەڤە:

ئا - پرسیار ئاڕاستەی بەرانبەری دهێتە کرن و ڕاستەخوە بەرسڤا وێ ژ ئەوی/ئەوێ دهێتە وەرگرتن، لێ مەرج نییە پرسکرن ئاڕاستەی کەسەکێ دەستنیشانکری بهێتە کرن، بەلکو د ڕەوشەکا سەرسووڕماییدا پرسکەر ژ خوە دکەت و پاشی ژ هەموو کەسێن پێوەندی ب ئەوی بابەتی ڤە هەیە ئاراستە دکەت.

ب -هندەک جاران پرسیار ب مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، کو پێشتر پرسیارکەری بەرسڤا وێ یا بۆ گۆتی و نیشادای و مەبەست ژێ هویبوونە و ئەوا بۆ هاتیە گۆتن ب درستی فێربوویە یان ژی وەرگرتنا وێ یا ڕێژەییە. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ، دەما پرسکرن بۆ مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، پێویستە ئەوێ بەرانبەر ب هزرکرنەکا هویر یان ژی ب ڕێیا ڤەکۆلینەکێ بگەهتە هندەک ئەنجامان، کو بەرسڤەدانا ناڤەرۆکا پرسکرنێ بن.

پ - پرسیارکەر داخوازا وەرگرتنا زانیارییەکێ ب تنێ دکەت، وەک: (ناڤێ تە چییە؟ ناڤێ من سەردارە) یان (ئاڤ ژ چ پێک دهێت؟ ژ ئۆکسجین و هێدروجینێ پێک دهێت). ئەگەر داخوازا چەندین زانیارییان کر، دەبیت بۆ هەر زانیارییەکێ پرسیارەکا نوی ئاڕاستە بکەت و ب زنجیرەیەکا پێکڤەگرێداییا پرسیار و بەرسڤان ڤە دانوستاندن دهێتە کرن. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ پرسکەری هندەک زانیاری ل سەر بابەتێ خوە هەنە و داخوازا زانیارییێن پتر دکەت و هەر کەسەک و ل هەر جهەکی بیت دکاریت ل دویڤ بۆچوونا خوە هندەک زانیارییان ژێ زێدە بکەت.

ج - پتریا جاران پرسیار یا کورتە و ب هەڤۆکەکێ تێناپەڕیت و بەرسڤا وێ ژی هندی یا کورت و ڤەگر بیت باشترە، لێ پرسکرن بابەتەکێ درێژە و هندەک جاران د ئامادەکرنا کتێبەکێدا دهێتە بەرسڤەدان.

چ - ماوەیێ د ناڤبەرا پرسیارکەری و بەرسڤا وەرگریدا، گەلەک ناخایەنیت و ژ چەند خولەکان تێناپەڕیت، لێ بەرسڤەدانا پرسکرنێ هندەک جاران چەند سەد سالان تێدپەڕیت و بهایێ خوە یێ زانستی و ناڤەڕۆکا خوە یا نێزیکی ڕاستیێ ژدەست نادەت. لەوانەیە ژبەر ئاوێتەیی و زەحمەتیا وێ بیت، لەوما ب یەکجاری ناهێتە وەرگرتن.

د - پرسیار داخوازا جۆرەکێ پێزانینان دکەت و یەک نیشانی پرسیارێ هەیە، وەک: "بۆ ...؟"، یان "کەنگی ...؟" و ڕاستەخوە بەرسڤێ ژ ئەوێ بەرانبەر وەردگریت، لێ پرسکرنێ چەندین نیشانێن پرسکرنێ دهەلگریت، وەک: (بۆ، چەوا، کەنگی، کی، ل کێرێ، چەند...). سەرەڕای ئەوێ ژی، ژ دوو جۆرێن پێزانینان پێک دهێت:

– جۆرێ یەکێ ژ ئالیێ پرسکەری ڤە دهێتە دەربرین و چەندین لقوپۆپ ژێ دچن و هەر یەکێ ژ ئەوان هندەک زانیاریی تێدانە.

– جۆرێ دوویێ ژ ئالیێ بەرانبەری ڤە دهێتە کاردانەڤە. ئەو ژی ژ چەندین تەخان پێک دهێت و هەر تەخەکێ هندەک زانیاریی تێدانە و گەلەک جاران ئەو زانیاری ژی جارەکا دیکە دبنە ژێدەرێن چەند پرسێن دیکە و ئەوان ژی پێدڤی ب بەرسڤەدانێ هەیە.

هـ - هەر کەسەک دکاریت پرسیارێ بکەت و ب ساناهی بەرسڤا وێ وەربگریت، لێ هەر کەسەک نکاریت بنیاتا پرسکرنێ ئاڤا بکەت، چونکە دەبیت ژیری و بیرمەندییەکا وێرەکی ل پشت هەبیت، ئەڤە ژی ب ملێ هەر کەسەکی ڤە ناهێت، لەوما د بەرهەمێن شاعر و نڤیسەڤانێن ئاست بلنددا دهێتە دیتن.

ب ئەڤی جۆرەی پرسکەری هندەک زانیاری ل بارەی ئەوی بابەتی هەنە و چاڤەرێی زانیارییێن زێدەتر دکەت، کو ژ ئالیێ بەرانبەرەکی یان چەندین کەسێن بەرانبەر ڤە بهێنە بەرسڤڤەدان. ب ئەڤی شێوەیێ ئالیگۆرییا زانیارییان ئەوی بابەتی پێشڤە دبەت و ب کرۆکا چالاکییا هزری، کرداری یا کەسەکی یان ژی گرووپەکی و چێدبیت یا ملەتەکی بهێتە دانین.

تەوەرێ دوویێ: بنەمایێن تەکنیکا پرسکرنێ و بەرسڤڤەدانێ

مەبەست ژ تەکنیکێن پرسکرنێ و گەڕیان ل دویڤ بەرسڤا وێ ئەوە کو، ڕاستی بهێتە ڤەدیتن. ئامرازا هەر و دۆزینەڤەیەکا ڕاستیێ ژی، د نیڤ ڕێبازەکا زانستیدا دەرباز دبیت. ڤەدیتنا وێ کارەکێ ئەستەمە. مەبەستا زانستی ژی ئەوە، کو جومگە و لایەنێن ژیانێ جوانتر و ب هێزتر ڕێک بێخیت. هەموو ڕێکخستنەک ژی وەسا پێویستە د بەرژەوەندییا مرۆڤاندا بیت و بدەستڤەئینانا بەرژەوەندییان ژی، پێدڤی ب دادپەروەریێ هەیە، هەروەکوو د پێنگاڤێن ئەڤێ هەڤکێشەیا ژێریدا خویایە:

١. پرسکرنا ڤەدیتنێ ←──── ڕێبازا زانستی
٢. ڕێبازا زانستی ←──── ڕێکخستن
٣. ڕێکخستن ←──── کارکرن
٤. کارکرن ←──── بەرژەوەندییا مرۆڤان
بەرژەوەندییا مرۆڤان ←──── دادپەروەری

هێلکارییا هەژمار (١)

ئەو هەڤکێشەیێن سلال دێ پتر ڕۆنڤە بن، دەما د هێلکارییەکا زڤرۆکدا دهێنە بەرچاڤکرن، کو ژ پرسکرنێ دەست پێ دکەت و ب ڕێبازەکا زانستی دگەهتە ڤەدیتنێ و ب پێنگاڤێن خوە یێن ئەرێنی ڤە بەرەڤ ڕێکخستنێ ڤە دچیت، ڕێکخستن ژی بیاڤەکێ دەستخوەشە بۆ کارکرنێ، کارکرن ژی ژ پێخەمەت بەرژەوەندییا مرۆڤان دهێتە ئەنجامدان، بەرژەوەندییا مرۆڤان ل دویڤ دادپەروەرییەکا جڤاکی بڕێڤە دچیت و د ناڤ ئەوێ دادپەروەرییێدا پرسیارێن مەزنتر و پتر پەیدا دبن. ئەڤە ژی ئەوێ ڕاستیێ دسەلمینیت، کو "چێکرنا پرسێ ژ زەحمەتترین هونەرێن گۆتن و لۆژیکێنە" (الغذامي ١٩٩٣: ٨٩). ل دویڤ ئەوێ زەحمەتیێ بەرسڤڤەدانێن وانێن لۆژیکی دهێنە ڤەدیتن. ناڤەڕۆکێن وان ژی باشتر و کاریگەرتر دهێنە داهینان. هۆسا ڤەڕێژا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان د زڤرۆکەکا بێ دویماهیدا بەردەوام دبیت. ئەو زڤرۆک ژی ب ئەڤی شێوەیێ خوارێ دهێتە خویاکرن.

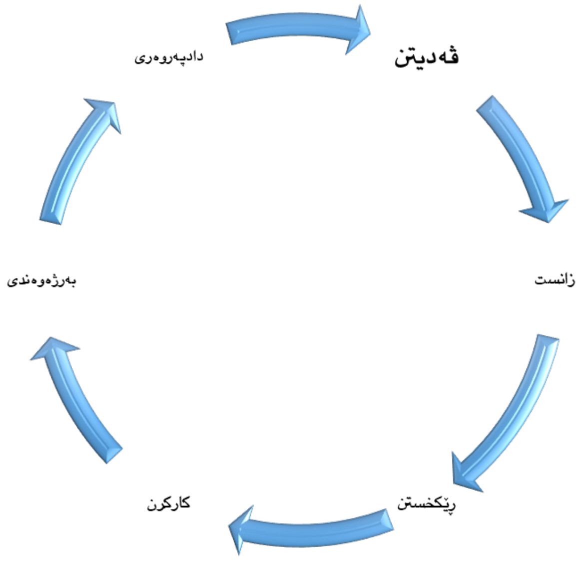

هێلکارییا هەژمار (٢)

ڤەڕێژا هەر پلانەکێ، د جێگیربوون و ڕاستییا وێدا یا پەسەندە و ژییێ وێ ژی درێژترە، چونکە د گەل قانوونێن سروشتێ بڕێڤە دچیت و د هەر زڤرۆکەکا

خوە دا هێزەکا مەزنتر بۆ چێ دبیت، باندۆرا وێ ژی ل سەر دەوروبەرێن خوە زێدەتر دبیت. ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونێ، ڕاستی نە تنێ پرەنسیپەکە د ڕێبازا هەر پلانەکێدا، بەلکو ئارمانجا سەرەکییا چەندین مەبەستێن دیکەیێن لاوەکییە و د ئەنجامدا دبیتە پیڤەرا باوەرپێکرییا ڕێژەیا سەرکەفتنا وێ. مرۆڤێ سەرکەفتی ژی ئەوە یێ د ناڤ ڕاستیێ دا دژیت و مەلەڤانەکێ دەستهەل بیت د دەریایا وێ یا بێ کەناردا.

ئەگەر ئەم بکارین ئەڤێ بۆچوونێ پەسەند بکەین، کو پرسا درست هێڤێنێ ڕاستیێ یە و ڕاستی ژی ژێدەرا هەموو بهایێن بالایە، ئەڤە ژ ئالیێ تیۆری ڤە، ئەم پێدڤێ ب دانانا ستراتیژییەکا موکمین، کو ڕەهێن ئەڤێ ڕاستییا ماکا هەموو بهایێن گشتی و تایبەت د کەسایەتییا تاکیدا شۆڕ ببنەڤە و پاشی زاخ و تیرەیێن وێ ژی د بیاڤێن جڤاکێ دا بەلاڤە ببن. ئەو بەلاڤبوون ژی، نە ب تنێ ب شێوەیەکێ ئاسۆیی د جڤاکێ دا ڕووی ددەت، بەلکو د زنجیربەندییەکا چەندین قۆناغێن ل دویڤ یەک ڕا شۆڕ دبیتەڤە و هەمان کاریگەرییا خوە هەیە و هندەک جاران پترە ژی، چونکە ب شێوەیەکێ گشتی بازنەیێ مەعریفی یێ نفشێ داهاتی فرەوانترە. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو حاجی قادرێ کۆیی پشتی سێ سەد سالان د لۆژیکا هەلبەستەکا خوە دا هەول دایە شەنگستێن بەرسڤەدانەکێ بۆ پرسەکا ئەحمەدێ خانی دابرێژیت، لەوما ژی ئەڤ ڤەکۆلینە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ڕاستیێ هاتیە تەرخانکرن.

پشکا دوویێ:

پراکتیزەکرنا ڤەکۆلینێ ل سەر پرسکرنەکا خانی و بەرسڤەدانا حاجی قادرێ کۆیی

ل دویڤ پلانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، کو ژ ئالیێ تیۆری ڤە د پشکا یەکێدا هاتبوو شرۆڤەکرن، دێ ل سەر پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانی هێتە پراکتیزەکرن. ئەو پرسکرن د دیباجەیا مەم و زینێدا هاتیە بەرچاڤکرن (خانی، ٢٠٠٥: ٥٧-٦٢)، کو ژ ئالیێ ڕوخساری ڤە ب شێوەیێ ئەدەبی دێرین هاتبوو دارشتن و ژ ئالیێ ناڤەڕۆکێ ڤە د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و ئایینێدا هاتبوو دەربرین. هەر پرسکرنەکا د ئەوی ئاستی دا بیت کو "د گۆتنا خوە دا مفادار بیت و ناڤدێرییا وێ نێزیک بیت ژ ئەوێ مەبەستا بۆ هاتیە دەستپێکرن و دەما دهێتە دانین ئەو کار پێ بلند ببیتن" (أرسطو، ١٩٨٥: ٧٤٧)، ئەڤە ئەو پرسکرن هەژی دویڤچوونێیە. ل سەر ئەوی بنگەهی، دێ هەول هێتەدان کو ئەو بابەت کورتتر و ب هویرتر بهێتە لێکدانەڤە و د نموونەیەکا دەستخوەشتردا پراکتیزە بکەین، دێ پرسکرنەکا فەلسەفییا زیندی د ئەوێ دیباجەیا مەم و زینێدا دەرهینین و پاشی بەرسڤەدانا وێ د نێڤ بەرهەمەکێ حاجی قادری کۆیی (١٨١٧-١٨٩٧)دا بدۆزینەڤە.

٢-١. پرسکرنا خانی

ئەحمەدێ خانی پرسکرنەکا ئایینی ژ هزرا کوردی یا سەردەمێ خوە دەرئانییە و وزەیەکا فەلسەفی (Philosophical Energy)کرییە بەرێ. د نێڤ حیکمەتا خالقێ گەردوونێدا سەرسوورما و هێبەتی مایەڤە، کو بۆچی مللەتێ وی بێبەهر و ژێردەستە:

ئەز مامە د حیکمەتا خودێ دا
کورمانج د دەولەتا دنێ دا
ئایا ب چ وەجهی مانە مەحرووم
بالجملە ژ بۆ چ بوونە مەحکووم؟

(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

ئەڤە ژی پرسکرنا سەرەکییا خانییە، کو ناڤەڕۆکا ئەڤێ ڤەکۆلینێ بۆ هاتیە تەرخانکرن. خانی ب

تێرامانەکا هویر ل سەر ڕاوەستیایە و چاڤەڕێی ئەنجاما وێ بوویە، لێ نەشیایە بەرسڤڤەدانەکا بنەجها یەکلاکەرەڤە وەربگریت. ل داویێ ئەو پرسکرن ژ بازنەیێ کەسۆکیێ دەرچوویە و بوویە پرسکرنەکا گشتییا دۆمدرێژ و مۆرکەکا دیداکتیکی وەرگرتیە و "هەلبەستێن دیداکتیکی ژێ ئەوی چاخی سەر هەلددەن و بەلاڤ دبن و دبنە ئەدەبێ سەردەمەکێ دەستنیشانکری، کو بهایان جهێ خوە تێدا نەمایە‘‘ (علوش، ١٩٨٥: ١٥٤). د ئەڤێ بۆشاییێدا، خانی هزر د هەڤسەنگییا بهایاندا کرییەڤە:

شیرێ هونەرا مە بێتە دانین
قەدرێ قەلەما مە بێتە زانین (خانی ٢٠٠٥: ٥٢)

ئەڤ بۆچوونا خانی، ژ دوو ئالیان ڤە پێدڤی ب دویڤچوونێ هەیە: ژ ئالییەکی ڤە سیمایا قۆناغا مێژوویيا خوە بەرجەستە دکەت. ژ ئالییەکێ دیکە ڤە، دەرگەهێ پرسەکێ ژبۆ ئاسۆیێن داهاتی ڤەدکەتەڤە. ئەڤێ بۆچوونێ هەر سێ تایبەتمەندیێن پرسەکا ئازاد تێدانە، کو دبیتە تەوەرێ سەرەکیێ ناڤەڕۆکا ئەوێ هەلبەستێ و چەندین پرسێن لاوەکی و بەرسڤڤەدانێن وان ل دۆر ئەوێ دزڤڕن. گرنگییا ئەوێ تەوەربوونێ ژێ د ئەڤان خالاندا خویا دبیت:

– خانی ل دویڤ ڕاستییەکێ دگەڕێت، کو ڤەدیتنا وێ د کویراتییا دیرۆکا کارەستبارا مللەتێ ویدایە، ئەو دیرۆک ژێ د ناڤبەرا پاشکەفتنا ناڤخوەیی و ستەمکارییا دەرڤەییدا بوویە هێڤرانێ ئاشەکێ بێ دەستهەلات:

ئەڤ قولزومێ ڕۆم و بەحرێ تاجیک
هندی کو بکن خورووج و تەحریک
کورمانج دبن ب خوون مولەتتەخ
وان ژێکڤە دکن مسالی بەرزەخ
(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

–

– خانی هندەکێ ژ بەرسڤڤەدانا ئەوێ پرسکرنێ دزانیت و هەتا ڕادەیەکا زۆر ژێ بۆچوونێن خوە ل بارەی چارەسەرکرنا وێ دیارکرینە. د ئەوێ چارەسەرکرنێدا، دوو ئارمانجێن هاتینە دەستنیشانکرن کو ئەو ژێ "دین" و "دەولەت"ن و دوو دەستکەفتی ژێ بێن هاتینە بەحسکرن، ئەو ژێ "علم" و "حیکمەت"ن:

گەر دێ هەبوا مە ئتتفاقەک
ڤێگرا بکرا مە ئنقیادەک
ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی
هەمیان ژ مە ڕا دکر غولامی
تەکمیل دکر مە دین و دەولەت
تەحصیل دکر مە علم و حیکمەت
(خانی ٢٠٠٥: ٥٥)

– خانی ئاگەهدار بوویە کو کەسێن دیکە ژێ ب تەڤاقی بەرسڤڤەدانا وێ نزانن، لێ گەڕیان ل دویڤ ڤەدیتنا وێ کارەکێ ڕێژەییە و ژبۆ ئەوی کاری چ ژبۆ هەڤچاخێن خوە و چ ژبۆ نفشێن دویڤ ڕا ژێ بهێن دەرگەهێ ڤەکرییە. ئەو پرۆسە دێ یا بەردەوام بیت:

مەعموولە ل با گەلەک عەلیمان
مەقبوولە ل با گەلەک حەکیمان
(خانی ٢٠٠٥: ٦١)

خانی پرسەکا ئازادا زیندی ل دویڤ خوە هێلایە، گەلەک ڤەکۆلەران ب سەرەتایا هزرا نەتەوەییا کوردی دانایە، چونکە "پرسا نەتەوەیی و خواستێن مللەتێ کورد ل دەڤ خانی خەونەکا شاعرانە و ئومێدەکا خوە ڕزگارکرنێ ژ داگیرکرنا عوسمانی ـ فارسی نەبوو، بەلکو دیدگەهەکا زانستی بوو بۆ ئەوێ مەسەلەیێ کو د گەل دۆرهێل و پێداویستیێن ئەوی چاخی دگونجان و د شرۆڤەکرنێن خوە دا ل پێشی خەلکێ دیکەدا بوو" (رسول، ١٩٧٩: ٩٥).

ژبلی ڤەکۆلەرێن کورد "هەتا نها جهێ سەرنجدانێیە ل جەم ڤەکۆلەرێت بیانی، کا چەوا 'خانی' ل چەرخێ هەڤدێ، ئەڤ هزر و بیرێت نەتەوەیی بەلاڤکرینە، کو وی سەردەمی هێشتا ل ئەورووپا و ل ڕۆژهەلاتا ناڤەڕاست ژی نەبوون" (فندی، ٢٠١٥: ٣٤). ئەڤە ژی مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو "ئەحمەدێ خانی گەهشتییە زروەیا 'کلاوا' هەری بلند، حەرەکەتا وێژەیا نەتەوی، فکرا مللی یا دامەزراندنا دەولەتەکی کوردستانی یێ سەربخوە و ئازا، ژ وی پیرێ مللیدا دەست پێ کرییە"(Durre 2002: 19) . ئەڤێ ئاستێ پێشەنگێ خانی وەکرییە، کو ڤەکۆلەرێن کورد وی ب دامەزرینەرێ هزرا نەتەوەیی دابنێن. ئەو هزر ژی ل سەر هاوسەنگیا د ناڤبەرا دین و دەولەتێدا ئاڤا دبیت. ئەڤێ بۆچوونێ ژی ڕەواجەکا باش و بەرسڤڤەدانەکا لۆژیکی ل جەم کوردان هەیە و وەک بەلگە دێ هەول هێتە دانان، کو بەرسڤڤەدانا حاجی قادرێ کۆیی بۆ ئەڤێ مەبەستێ بهێتە سەلماندن.

٢-٢. بەرسڤڤەدانا حاجی قادری کۆیی

یەک ژ بەرسڤڤەدانێن بۆ بیروباوەڕێن خانی هاتینە کرن و پتر خوە نێزیکی ڕاستیێ کری، بۆچوونەکا حاجی قادری کۆیی بوویە. ل دویڤ ئاستێ خوە یێ زانستی و بیاڤێ گەڕیان و جۆرێن پێوەندیێن د گەل دەوروبەردا هەبووین، ئەو ئاگەهداری پرسێن خانی بوویە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ئاگەهداربوونێ ژی، دکارین پشت ب ئەڤێ بۆچوونا وی ببەستین، کو ب وردی ئاماژەیێ ب ئەوان پرسکرنان دکەت ئەوێن د دیباجەیا مەم و زینا خانیدا هاتین، کو ئەو هەردوو پرسکرنێن سلال ئاماژە پێ هاتیەکرن ژ ئەوان:

تەنها ئێمە وەها نین، دیباچەیی "مەم و زین"
حاڵیت دەکـا چلۆنە ئەحواڵیان سوخـەندان
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٩)

د ئەڤێ هەڤبەندییا د ناڤبەرا پرسکرنا خانی و بەرسڤڤەدانا حاجیدا ژ ئالیێ هندەک ڤەکۆلەرێن کورد ڤە کارەکێ پەسەندکرییە و ژ ئەوێ هزرێنە، کو "حاجی قادر گەلەک یێ ب خانی و مەم و زینا وی داخبار بوو، نەمازە ب هزرا نەتەوەیی ل جەم خانی" (فندی، ٢٠١٥: ٣٨). د ئەڤێ تەڤلیهەڤبوونا بنەڕەتییا د ناڤبەرا ئەوێ پرسکرنا خانی کری و ئەوان بۆچوونێن حاجی دەربڕین، دانوستاندنێن هزری چێ دبن، چونکە "پرسکرن ب خوە دانوستاندنەکە دگەل دەروونێ خوە یان ژی کەسەکێ دیکەدا دهێتە کرن" (اسماعیل ٢٠٠٦: ١٩٤)، ئەوا خانی ژی کری هەردوو مەرج تێدانە، کو یەکەم جار ئەو پرسکرن ژ خوە کرییە "ئەز مامە..." و پاشی ئاڕاستەی ئەوێن دیکە کرییە "ئایا ب چ..." و دانوستاندنەکا دوو لایەنی چێ بوویە. ئەڤ دوو جەمسەرییە ڕێخوەشکەرن کو دانوستاندن ب ڕێیا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان ڤە بهێنە ڕێکخستن. ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانێن بنەجهێن ئەوان پرسکرنێن خانی کرین، ب تایبەتی ئەوێن ل بارەی هەڤبەندیێن د ناڤبەرا تاک و جڤاکی چێ دبن، کو د دیباجەیا مەم و زینا خوە دا کۆمکرینە و حاجی قادری کۆیی ئەو کرینە بنەمایا کارێ خوە یێ بەرسڤڤەدانێ:

لە کوردان غەیری "حاجی" و "شێخی خانی"
ئەساسی نەزمی کوردیی دانەناوە
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٨)

حاجی خوە و شێخێ خانی ب ئەساسێ وێ دزانیت، لەوما هەولدایە ئەوێ چاندێ ب هەردوو ڕوویێن وێ یێن هندور و دەرڤەیی ڤە شرۆڤە بکەت:

– چاندا هندور ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا خانی کری: "ئایا ب چ وەجهـ ماینە مـەحرووم؟"، کو فاکتەرەکێ "خود"ی تێدا هەیە.

– چاندا دەرڤەیی ژی ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا: "بالجملە ژ بۆچی ماینە مەحكووم؟‘‘، كو فاكتەرەكێ "بابەتی‘‘ی ل پشت هەیە.

"حاجی قادرێ كۆیی‘‘ سەرمەشقێ رێبازا ڤەكۆلینا ئەڤی بابەتی بوویە، كو د پێنگاڤا یەكێدا، هەردوو ئاستێن چاندا هندور و چاندا دەرڤەیی د هەڤكێشەیەكێدا هەڤبەر كرینە:

كوا ئەو دەمەی كە كوردان ئازاد و سەربەخۆبوون
سوڵتانی موڵک و میللەت، ساحیبی جەیش و عیرفان
(كۆیی ١٩٨٦: ٩٦)

د پێنگاڤا دوویێ دا مەبەستا خوە ژ ئەوێ هەڤبەركرنێ دیار كرییە، كو ل سەر ئاستێ چاندا دەرڤەیی ئازاد و سەربەخۆن. ل سەر ئاستێ چاندا هندور ژی خوەدی شیانن و هەموو پێدڤیێن خوەپاراستنێ هەنە. ئەڤ هەردوو ئاستە ژی تەمامكەرێن هەڤدوونە، لەوما پێویستە هەردوو چاند بهێنە تێكهەلكرن و چاندا گشتی د یەكبوونێدا پێک بهێت:

تا رێک نەكەون قەبیلی ئەكراد   هەر وا دەبنە خەرابەئاباد   (كۆیی ١٩٨٦: ٥٠)

د پێنگاڤا سێیێدا گەهشتیە ئەنجامەكا گشتی، كو تێدا مرۆڤێ كورد خوە ناس بكەت. د ئەڤێ خوەناسینێدا، هەول دایە كو هەرسێ لایەنێن ماتێریالی و دەروونی و روحی ل جەم وی هەڤسەنگ بكەت. ئەو پێدڤیێن ژبۆ بدەستڤەئینانا ئەوێ مەبەستێ ژی، ل دویڤ بۆچوونا خوە وەک مەلایەكێ نشتیمانپەروەرێ هۆشیار هۆسا دەربرینە:

بەڵێ وایە لە ئەلزەمی ئەشیا
ئەووەڵەن خواردنە، دووەم سوكنا
سێ یەمی سەتری عەورەتە ئەنجا،
مەشغەلەی "لا الە الا اللە"
پشتیوانی بینایی شەرعی مەتین
شیرو بەخشین و خامەیی رەنگین
بەو شەشە دین موحافەزە دەكرێ
یەكێ مرد لەم شەشانە دین دەمرێ
(كۆیی ١٩٨٦: ٢٣٦-٢٣٧)

حاجی ل ئەوێ باوەڕیێ بوویە، ئەگەر كورد خوە ناس بكەت، دێ كاریت رێیا خوەرزگاركرنێ ژی دەستنیشان بكەت. دەما هەر رێیەک هاتە دیتن، ئەڤە رێباز و قوناغ گرتنەبەر و پێڤەچوون ئاسان دبن. هەر كارەكێ ئاسان ژی، پێدڤی ب نیازەكا پاک و هیممەت خورت دبیت. ئەو رێگرییێن نەهێلن هەر كارەكێ ئاسان بهێتە كرن، دوو ئەگەرێن بۆ هەین و زەحمەتە ببنە سێ:

١. نەڤیانە و كارێن ژ ئەوێ ئاسانتر هەنە بهێنە كرن، كو ب دەمەكێ كورتتر و ب شیانێن كێمتر بگەهنە هەمان ئەنجام و ئارمانجێن باشتر بدەست ڤەبینن.

٢. كارەكێ زێدەیە و بێ مفایە و پێویست ناكەت دەم و شیانان پێڤە بمەزخینن.

حاجی ئەو هەردوو ئەگەر ب هەند وەرنەگرتینە، پرسكرنا ئەحمەدێ خانی ب كلیلا ڤەكرنا دۆزا مللەتەكی دانایە و كرییە سەرپشكا هەموو پرسكرنێن دیكەیێن د مێشكێ مرۆڤێ كوردێ پرسكار دا دزڤرن، كو هەژمارا ئەوان ل سەردەمێ حاجی گەلەكا كێم بوویە، لەوما ئەو پرسكرن هەتا نها ژی ب ماكا هزركرنا دەستەجەمعییا مللەتێ كورد دهێتە زانین. حاجی "خوەناسین‘‘ كرییە بەرسڤدانا ئەوێ پرسكرنا خانی ئازراندی و پێدڤیێن وێ ژی د دوو ئاستاندا هەڤسەنگ كرینە:

– ئاستێ یەكێ، كو پێدڤیێن فسیۆلۆژینە و بەرەپێشین دەبیت هەر مرۆڤەكی هەبن. ئەوان ژی د سێ پەیسكاندا رێک دئێخیت:

–

١. خوارن و ڤەخوارنە ژبۆ بەردەوامبوونا ژینێ.

٢. سوکنا ژبۆ ئاکنجیبوون و ڤەحەویانێ.

٣. جلک و بەرگ کو عەورەتێ داپۆشیت ژبۆ بەرزراگرتنا رەوشتێ، د هەمان وەختدا پاراستنا جەستەی ژ سەرما و گەرمایێ.

– ئاستێ دوویێ، چەوانیا رێڤەبرنا جڤاکێ و سەرەدەرییا مرۆڤی د گەل دەردۆرا خوە دا رێک دئێخیت. ئەو رێکخستن ژێ یاسادانانەکا موکمە کو شەرعێ ئیسلامییە. ژبۆ بجهئینانا وێ شەرعی ب شێوەیەکێ رێکوپێک دەبیت سێ پێدڤی هەبن، ئەو ژێ:

١. هێز ژبۆ بەرگریکرنێ و خوە پاراستنێ ژ گەڤ و مەترسیان.

٢. مەردایەتی ژبۆ بەرزراگرتنا بهایێن جڤاکی و رێزگرتنا پێوەندیێن مرۆڤینیێ دگەل تاکێن کۆمەلێ.

٣. زانست ژبۆ فێربوونا سنعەت و هویبوونا کاران و سەرەدەری دگەل دیاردەیێن سروشتی.

ئەڤ هەر سێ پێدڤیێن سلال، بنەماییێن سەرەکینە د چاندا ئۆلیدا. ل دویڤ بۆچوونا حاجی قادری، چاندا ئۆلی جهێ چاندا گشتی ڤەدگریت. دکارین هەردوو ئاستێن ئەوێ چاندێ ژێ د ئەڤێ پەیژەییدا رۆنڤە بکەین:

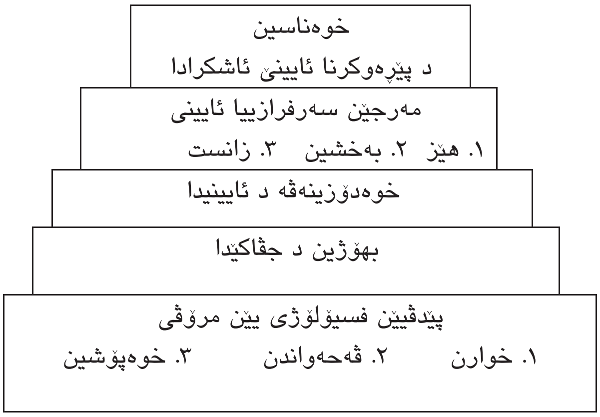

هێلکاریا هەژمار (٣)

حاجی د ئەڤان هەردوو ئاستاندا، کار ژبۆ بەرهەڤکرنا مرۆڤەکێ باوەڕدار دکەت کو بکاریت خوە د سەرکەفتا ئاییندا ببینتەڤە و دنیاداریا خوە ژێ ب سەرفرازی برێڤە ببەت. ئەڤ هەردوو ئالییە هەڤکێشەیەکا هەڤسەنگ بووینە د هزرا حاجیدا و هەڤتەریب دگەل هزرا خانی بەرەڤ یەک ئارمانج چووینە، کو هەردوویان داخواز ژ ملەتێ خوە کرییە ئەوێ هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا دین و دەولەتیدا بپارێزن. جیاوازی ژێ ئەوە، کو پرسکرنا خانی ڤەکری بوویە و چاڤەرێی چەندین جۆرێن بەرسڤڤەدانان کرییە، لێ بەرسڤڤەدانا حاجی ل دویڤ باوەرییەکا رەها بوویە، کو چارەسەرییا وێ ب درێژی شرۆڤەکرییە و چاڤەرێی جیبجێکرنا وێ بوویە، لێ گومان هەر دێمینن و لەوانەیە پێدڤی ب پرسکرنێن دیکە ژێ هەبیت.

ئەنجام

پرسیار و پرسکرن دوو زاراڤەیێن جودانە و هەر یەکی ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە، پرسیار ڕستەیەکا کورتە و ڕاستەخوە ئاڕاستەی بەرانبەر دهێتە کرن، لێ پرسکرن مەودایا وێ ناهێتە دەستنیشانکرن و یەکەم جار ئاڕاستەی خوە پاشی بۆ ئەوێن بەرانبەر دهێتە کرن و مەرج نییە ڕاستەوخوە بەرسڤڤەدانا وێ بهێتە وەرگرتن، بەلکو هندەک جاران بۆ دەمەکێ درێژ ڤەدکێشیت. بکارهینانا تەکنیکێن پرسکرنێ د ڤەهاندنا هۆزانێ دا ڕێچکەیەکا دەستخوەشە کو هۆزانڤان د قوولایا هزرا فەلسەفی دا شۆڕ ببیتەڤە و هەستا خوەندەڤانان ژی بئاژرینیت کو ل دویڤ ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانەکا وێ بگەڕێت ژبۆ کو کەلێنێن ب گومان پڕ بکەنەڤە. ئەحمەدێ خانی ژبۆ ئاگەهداربوون و بخوەکەفتنا نفشێن داهاتی پرسکرنێن وزەبەخشێن فەلسەفەیی ژ خوە کرینە، حاجی قادرێ کۆیی ژی د شرۆڤەکرنەکا خوە یا هۆزانکیدا، هەڤکێشەیەکا هزری د ناڤبەرا پرسکرنەکا وی و بەرسڤڤەدانەکا خوە دا سەرراست کرییە. پێشنیاز ژبۆ ئەوان شارەزایێن فەرهەنگێن زمانی ئامادە دکەن، یان ژی ئەو دەزگەهێن ئەکادیمیێن فەرهەنگێن زاراڤەیێن ویژەیی دادنێن، بایەخێ ب هویری و ڕامانا هەر یەکێ ژ پرسکرن و پرسیارێ بدەن و جۆرێن وان ژی بهێنە پۆلینکرن و واتا و سالۆخەتێن هەر یەکی ژ ئەوان بهێنە دەستنیشانکرن و هەڤبەندیێن وان دگەل بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێ شرۆڤە بکەن. د پێڕەوکرنا ئەڤێ پێشنیارێ دا، دێ ڕێ خوەش بیت کو چەندین نموونەیێن دیکە بێن وەکو وان بهێنە پۆلینکرن و شرۆڤەکرن، ژبۆ کو زمانێ کوردی ب شێوەیەکێ ئاسۆیی دەولەمەند ببیت و ب ستوونی ژی بەرەڤ ڕامانێن هویر بچیت.

ژێدەر

ب کوردی

- بۆتی، کامێران (٢٠٠٦)، فەرهەنگا کامێران کوردی. کوردی، چاپخانەیا وەزارەتا پەروەردەیێ، هەولێر. (ب ڕێنڤیسا لاتینی).

- دورە، ئابدورەحمان (٢٠٠٢)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی. فەلسەفە و ژیانا وی، بەردان ماتباعەجلک، ستانبول. (ب ڕێنڤیسا لاتینی).

- خانی، ئەحمەدێ (٢٠٠٥)، مەم و زین، بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.

- کۆیی، دیوانی حاجی قادری (١٩٨٦)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتیی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، بەغدا.

- فوئاد، د. کەمال (١٩٧٢)، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی (١٨٩٨- ١٩٠٢)، کۆکردنەوە و پێشەکی و لە سەر نووسین. بەغدا.

- سەجادی، بەختیار و محەمەد مەحموودی (٢٠٠٤)، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی (ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی) کوردی. ئینگلیزی، ب١، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- کەرەمی، سەعید (١٣٩٠ک)، دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە سەر نووسینێکی نوێ بە پێی بۆچوونەکانی محەمەدی مەلا کەریم، بڵاوکراوەکانی کوردستان، سنە.

- فندی، د. ڕەشید (٢٠١٥)، پەیدابوونا هزرا نەتەوەییا کوردی، چابخانەیا پارێزگەها دهۆکێ، دهۆک.

- لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، ئامادەکردن (٢٠٠٦)، زاراوەی ئەدەبی (کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

– موکری، گیو (٢٥٧٣)، فەرهەنگی مهاباد. فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی و ئەرەوییە، هەولێر، چاپخانەی کوردستان.

– مەلا کەریمی، محەمەدی (١٩٨٩)، هەنگاوێکی تر بە رێگادا بەرەو ساغکردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەغدا، دار الحرية للطباعة.

– ناڤخۆش، سـەلام (٢٠٠٦)، فەرهەنگی دووانـەی ئۆکسفۆرد (ئینگلیزی . کوردی)، چ٣، هەولێر، چاپخانەی رۆشنبیری.

ب عەرەبی

– أرسطو (١٩٨٠)، منطق أرسطو، ج١، حققه وقدم له: عبدالرحمن بدوي، بيروت، دار القلم.

– اسماعيل، عزالدين (٢٠٠٦)، كل الطرق تؤدي الى الشعر، بيروت، الدار العربية للموسوعات.

– التونجى، محمد (١٩٩٩)، المعجم المفصل فى الآدب، ط٢، بيروت، دار الكتب العلمية.

– البعلبكي، منير (١٩٩٩)، المورد/قاموس انكليزى ـ عربى، ط٣٣، بيروت، دار العلم للملايين.

– بن جيلالي، محمد أمين (٢٠١٦)، جادامر وسؤال المنهج فى الفكر الغربي المعاصر، مجلة الجمعية المصرية، السنة الخامسة والعشرون، العدد٢٥، ص(١٢٥–١٥٠)، القاهرة.

– خليل، أحمد خليل (١٩٨٩)، مفاتيح العلوم الانسانية ـ معجم عربي. فرنسي. انكليزي، بيروت، دار الطليعة للطباعة والنشر.

– رسول، د. عزالدين مصطفى (١٩٧٩)، احمدي خاني (١٦٥٠-١٧٠٧) "شـاعرا ومفكرا" فيلسوفا ومتصوفا، بغداد، مطبعة الحوادث.

– علوش، سعيد (١٩٨٥)، معجم المصطلحات الآدبية المعاصرة. عرض وتقديم و ترجمة، بيروت، دار الكتب اللبناني.

– الغذامي، د. عبدالله محمد (١٩٩٣)، ثقافة الآسئلة. مقالات فى النقد والنظرية، ط٢، الكويت، دار سعاد الصباح.

– فيشر، آلك (٢٠٠٩)، التفكير الناقد، تعريب: ياسر العيتي، الرياض، دار السيد للنشر.

– محمود، ابراهيم (٢٠٠٢)، جماليات الصمت ـ فى اصل المخفي والمكبوت، دمشق، مركز الانماء الحضاري.

ب ئینگلیزی

- Cuddon, J.A (1997), A Dictionary of Literary Terms, New York, Penguin Books.

- Richards, I.A (1965), The Philosophy of Rhetoric, Oxford University Press.

- Wellek, Rene and Austin Warren (1980), Theory of Literature, Pelican Books, London.

الملخص

فن صنع و طرح التساؤلات ليس بالآمر السهل فقط، بل من أصعب فنون الكلام، له أسسه في الطرح ومخرجاته فى الإستنتاج التى تشمل الجوانب الفلسفية والعلمية والآدبية وتزداد أهميته عندما تستجمع كل تلك الجوانب فى نص أدبي يبذل كاتبه جل جهوده المعرفية والفنية لإستعاب موضوع مترسخ الجذور في المجتمع وعصي على التشخيص من قبل مفكريه، وكثيرا مايصعب حله على أصحاب القرار والمتنفذين ايضا. في هذا الثالوث المعقد، يحاول هذا البحث في قسمين: الاول لشرح مفهومي التساؤل والاستجابة مصطلحا ولغة ومن ثم تحليل التكنيك المتبع لبنائهما، وفى القسم الثاني يركز على تطبيق نص أدبي للشاعر أحمدي خاني (١٦٥٠-١٧٠٧) الذي أملاه فى ديباجة ملحمته "مم و زين". وهو نص فاق في محتواه الفكري وأسلوبه الفني على ماطرح فى زمانه وما إستجاب اليه فيما تلاه من قرون. من ضمن تلك الإستجابات ما تأثر به الشاعر حاجي قادري كويي وأشار الى تساؤلات خانى مرات عدة فى ديوانه المطبوع وحاول إيجاد حل جانبي لتلك المعضلة، متكون من ست فقرات متسلسلة تبدأ ضمن برنامج متكامل يتكون من قسمين: القسم الآول، هو مستلزمات الحياة الآساسية وهي: المأكل، المسكن والملبس. أما القسم الثاني فهو العمل بـ "لا اله الا الله" الذي هو السند المتين لبناء الشرع ويشمل: السيف، العطاء والقلم الزاهي. التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين. من خلال الفقرات الست يطلب حاجي قادر من شعبه تطبيق هذا البرنامج والذود من أجله ليضمن به ماطرحه خاني في حينه ويحقيق التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين.

الكلمات المفتاحية: سؤال، تساؤل، جواب، إجابة، الدين والدولة

Abstract

Speech is one of the main principles of development of a human's personality, and others. The most difficult his relationship with techniques of speech are the creating and the levels of expressing of questions. Because scientific questioning competence, high values and expertise in rhetoric of the individualwill be on display. If the first step of questioning starts with its creating techniques, it means it issearching for a goal. This search, for the responding individual will be the start of a new starts with finding the logic of a step, which response that gets closer to the goals of the goal will result in a questioning. Reaching the balanced equation between any questioning and expected its response. Here we will reach an fork in the road, which is that the existence and perseverance of this balance depend on thetechniques of the questioning and the logic of the response, this equation can be seen in As proof of this fact in old high literature. Kurdish literature, the questionings of "Xani" Koyi" have been and responses of "Haji Qadri highlighted, and the process of the balancing studied. of the equation between them has been

Keywords: Question, Interrogation, Answer, Response, religion and state